

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies
Petri Jääskeläinen

XXXVIII Asianajajapäivät Hotelli Kalastajatorpalla 13.1.2006

Oikeuspolitiikan forum

Onko meillä varaa oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin?

Mielestäni vastaus tämän oikeuspolitiikan forumin kysymykseen on selvä: Meillä *täytyy* olla varaa oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin.

Mutta *miksi* oikeudenmukainen oikeudenkäynti on jotakin sellaista, johon meillä täytyy olla varaa?

Vi måste ha råd till en rättvis rättegång, men varför?

Ensinnäkin, oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin on *perusoikeus*, joka valtion on taattava jokaiselle.

Toiseksi, oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin on myös *ihmisoikeus*, jonka toteuttaminen on Suomen kansainvälisiin sopimuksiin perustuva velvollisuus.

Suomen perustuslain nimenomaisen säännöksen mukaan julkisen vallan on *turvattava* perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Tämä edellyttää julkiselta vallalta muun muassa sellaisten *voimavarojen* osoittamista, että oikeudenmukainen oikeudenkäynti voi toteutua.

Kolmas syy liittyy siihen, että oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin sisältää paitsi vaatimuksen itse oikeudenkäyntimenettelyn oikeudenmukaisuudesta, myös oikeuden saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen käsiteltäväksi. Tämä Suomen perustuslain edellyttämä pääsy tuomioistuimeen, "access to court", on meillä toteutettu varsin kattavasti. Melkein kaikilla hallinnonaloilla melkein kaikki asiat on viime kädessä mahdollista saattaa tuomioistuimen käsiteltäväksi. Tuomioistuinten ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin asema viimekätisenä oikeusturvakeinona tarkoittaa toisaalta sitä, että ihmisten oikeusturva ei voi toteutua, jos oikeudenmukainen oikeudenkäynti ei toimi eli jos tuomioistuimet ja muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteuttamiseen osallistuvat tahot kuten syyttäjät ja esitutkintaviranomaiset, mutta myös asianajajat, eivät kykene suoriutumaan asianmukaisesti tehtävistään.

Mutta *miksi* oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin on perusoikeus ja ihmisoikeus ja miksi kaikki asiat tulee olla mahdollista saattaa oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin?

Tulemme oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tehtäviin ja tarkoitukseen.

Eri maissa on erilaisia prosessijärjestelmiä, mutta niillä kaikilla on yksi yhteinen perustavoite: Oikean ratkaisun löytäminen oikeudenmukaisella tavalla.

Ratkaisu on oikea kun jutun faktapremissi vastaa ulkoprosessuaalista asiantilaa eli totuus on saatu selville ja noihin totuuden mukaisiin tapahtumafaktoihin on sovellettu oikein aineellisen oikeuden normeja. Mutta tärkeää ei ole pelkästään oikea lopputulos, vaan myös sen menettelyn, jolla ratkaisuun päädytään, tulee olla oikeudenmukainen. Oikeudenmukaisessa oikeudenkäynnissä on kyse menettelyllisestä oikeusturvasta. Se luo edellytykset aineellisesti oikeaan ratkaisuun pääsemiselle, mutta sillä on myös muita funktioita.

Prosessioikeuden historia tuntee erilaisia menettelytapoja oikean ratkaisun löytämiseksi. Mainitsen tässä vain ns. raudankannon. Siinä epäilty kantoi paljain käsin hehkuvaa raudanpalaa tarkoituksenaan osoittaa syyttömyytensä. Jos hän sai palovammoja, häntä pidettiin syyllisenä, sillä jumaluus antoi mieluummin ihmehen tapahtua, kuin salli syyttömän rankaisemisen.

Ehkä on niin, että tuon ajan ihmisille ja tuon ajan uskomusten vallitessa raudankannolla todella uskottiin saatavan totuus esille ja ehkä tuota menettelyä pidettiin vielä oikeudenmukaisena. Joka tapauksessa olennaista on, että ihmiset luottavat oikeudenkäyntimenettelyyn ja ovat valmiit hyväksymään sen lopputuloksen, johon tuossa menettelyssä päädytään. Oikeudenkäynnin keskeinen tarkoitus on *legitimoida* tuo lopputulos. Ja lopputuloksen legitimiisyys riippuu paitsi sen oikeellisuudesta, myös sen menettelyn oikeudenmukaisuudesta, jossa tuohon lopputulokseen on päädytty.

Tämä pätee paitsi asianosaisiin, myös oikeudenkäynnin ulkopuolisiin tahoihin. Oikeudenkäynnin tulee näet herättää myös *yleistä luottamusta*. Ulkopuoliset eivät yleensä voi tietää, mikä asiassa on totuus eivätkä he siten voi tietää, onko lopputulos oikea. He voivat arvioida lopputuloksen oikeellisuutta vain sillä perusteella, onko siihen johtanut menettely ollut oikeudenmukainen ja muutoin sellainen, jolla totuus ja oikea lopputulos on mahdollisimman hyvin voitu saavuttaa. Näihin näkökohtiin perustuu käsitys siitä, että oikeudenkäynnin täytyy myös *näyttää* oikeudenmukaiselta.

Tämän päivän ihmiset eivät pitäisi raudankannolla saavutettua lopputulosta legitiminä, vaikka se sattuisi olemaan oikeakin. Tämän päivän ihmiset odottavat asianosaisten kuulemisperiaatteelle ja tasapuoliselle kohtelulle rakentuvaa suullista ja julkista oikeudenkäyntiä, joka johtaa perusteltuun päätökseen, johon voi hakea muutosta. Nämä ja muut tämän päivän oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin elementit eivät ole syntyneet sattumalta. Ne muodostavat sen menettelyn, jolla nykykäsityksen mukaan todennäköisimmin löydetään oikea lopputulos ja johon tämän päivän ihmiset luottavat. Tosin nykyisinkin eri oikeuskulttuureissa on tässä suhteessa eroja. Esimerkiksi meillä odotetaan, että myös näyttöratkaisut perustellaan, kun taas eräissä oikeuskulttuureissa pidetään legitiminä sitä, että joukko maallikoita ratkaisee syyllisyyskysymyksen vain toteamalla "guilty or not guilty".

Koska oikeudenmukaisessa oikeudenkäynnissä annetaan viimekätistä oikeusturvaa, ihmisten käsitykset ja kokemukset siitä, *kuinka oikeudenmukaisuus yhteiskunnassa toteutuu*, nojautuu uskoakseni keskeisesti siihen, kuinka oikeudenmukaiseksi juuri oikeudenkäynti koetaan. Näin ollen sillä, että valtio voi tarjota riitojen ja hallintoasioiden ratkaisuun sekä rikosvastuun toteuttamiseen sellaisen menettelyn, johon ihmiset luottavat, on käsitykseni mukaan erittäin tärkeä merkitys paitsi yksittäistapauksissa myös yleisemmin sen kannalta, kuinka legitimiiksi ihmiset kokevat julkisen vallan ja sen instituutiot. Legitimiteettikäsitykset puolestaan ovat ratkaisevan tärkeitä julkisen vallan antamien ratkaisujen ja normien vapaaehtoisen noudattamisen ja viime kädessä yhteiskuntarauhan kannalta.

Vi måste alltså ha råd till en rättvis rättegång eftersom det är fråga om en grundläggande rättighet och en mänsklig rättighet. Dessutom måste en legitim statsmakt kunna tillhandahålla ett sådant förfarande för lösning av tvister och förvaltningsärenden samt förverkligande av straffansvar som människorna kan lita på.

Prosessinormien valossa meillä on oikeudenmukainen oikeudenkäynti. Myös käytännössä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellyttämiä *menettelytapoja* noudatetaan meillä yleisesti ottaen varsin tunnollisesti. Tämän olen todennut muun muassa tuomioistuimia ja oikeushallintoa koskevassa laillisuusvalvonnassani. Ongelmat kohdistuvat oikeudenkäynnin *joutuisuuteen* ja *kustannuksiin*. Toki muitakin ongelmia esiintyy yksittäisissä asioissa ja eräissä asiaryhmissä, mutta nämä ovat mielestäni yleisimmät ja polttavimmat ongelmat.

Oikeudenkäyntien *pitkä kesto* on vakava ongelma, joka tulee laillisuusvalvonnassa esille verrattain usein. Moitteita viivästyksistä on tullut paitsi oikeusasiamieheltä, myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta. Erityisen ongelmallista on se, että kaikissa tapauksissa asianosaisilla ei ole käytettävissään tehokkaita oikeussuojakeinoja, vaikka kohtuullinen käsittelyaika ilmeisesti olisi jo ylittynyt.

Kustannusten osalta kysymys on yhtäältä siitä, onko *valtiolla* varaa oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja toisaalta siitä, onko *ihmisillä* varaa siihen. Asianajajat tietänevät parhaiten sen, kuinka usein ihmiset joutuvat luopumaan oikeudestaan oikeudenkäyntiin sen vuoksi, ettei heillä ole siihen taloudellisia edellytyksiä. Ainakin oikeusasiamiehelle saapuu jonkin verran kanteluita, joissa asianosainen kertoo, ettei hänellä ole ollut varaa oikeudenkäyntiin tai muutoksenhakuun. Näin ei tietenkään saisi olla.

Meillä on varaa oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. Mutta meillä ei ole varaa minkälaiseen oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin tahansa. Esimerkiksi mielestäni on ilmeistä, että meillä ei ollut varaa siihen rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyyn, joka tuli käräjäoikeuksissa voimaan vuonna 1997 ja hovioikeuksissa seuraavana vuonna. Nyt onkin jouduttu etsimään ja tekemään erilaisia korjausliikkeitä, kuten seulontamenettely hovioikeuksissa ja eduskunnan käsiteltävänä parhaillaan oleva ehdotus kirjallisesta menettelystä käräjäoikeuksissa. Myös muilla lainkäytön aloilla on toteutettu uudistuksia, kuten riita-asioissa sovittelumenettely ja hallintolainkäytön puolella mm. hallinto-oikeuksien käsittelykoonpanojen uudistus.

Käsitykseni mukaan keskeistä onkin löytää *tasapaino* ihmisten oikeusturvatarpeiden ja prosessiekonomisten tarpeiden välillä, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten mukaisissa rajoissa. Toivon ja uskon, että tämä tasapaino löytyy. Lisäksi prosessin viranomaisille tulee antaa sellaiset voimavarat, mitä tämä tasapaino edellyttää.

Man måste alltså inom ramen för en rättvis rättegång hitta balans mellan människornas rättsskyddsbehov och processekonomiska intressen.

Lopuksi, hyvät oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin osalliset!

Prosessinormit ovat monilta osiltaan joustavia. Tämän vuoksi keskeistä on myös se, että tuomarit, prosessin eri viranomaiset ja asianajajat *käyvät keskustelua ja etsivät yhdessä keinoja* oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tehokkaaksi ja tarkoituksenmukaiseksi toteuttamiseksi. Tässä suhteessa oma merkityksensä on myös näillä, oikeudellisen elämän tärkeäksi instituutioksi muodostuneilla Asianajajapäivillä.

Toivotan kaikille antoisia Asianajajapäiviä!